

A misztériumi vallások szerepe az őskereszténység kialakulásában.

— Második és befejező közlemény.¹ —

V.

A kereszténység eredetének történelmi módszerrel való kutatása az angol deistákkal kezdődik a XVIII. században, akiknek jelentősége ezen a téren az, hogy ők voltak az elsők, akik a kereszténység történetét egyszerűen mint emberi történelmet tekintették és az újszövetség könyveit is éppen olyan módszerrel tették vizsgálat tárgyává, mint minden más történelmi dokumentumot. A deisták fellépésétől kezdve a kritikai kérdések egész sora kezdett megjelenni főképen a német teológiai irodalomban. Ez érdekes történelmi fejlődést mi ez alkalommal nyomon nem követhetjük és több évtizedet átugorva, csupán a XIX. század végén virágzásnak indult vallástörténeti iskola elért eredményeit kívánjuk egy néhány szóban összefoglalni.

Heitmüller német teológusnak a vallások történeti összehasonlítása terén végzett tanulmányai, különös tekintettel a misztériumi kultuszokra, fontos lépést jelent a kereszténység eredetének történelmi módszerrel való tanulmányozása terén. Az iskola másik tagja, Gunkel, azt a meggyőződést hirdette, hogy keleten, több évszázaddal a római birodalom előállása előtt, egy gnosztikus eredetű szinkretikus vallásnak kellett keletkeznie, amelynek központi hittétele a feltámadásban való hit volt. Ez a kereszténység előtti gnoszticizmus valamilyen úton behatolt a judaizmusba és a judaizmuson keresztül befolyást gyakorolt az őskereszténységre, még Pál apostol kora előtt. E téren legfontosabbak Reitzenstein Richard német filológus és teológus kutatásai.² Reitzenstein 1904-ben „Poimandres“ címen egy

¹ Az első közlemény a K. M. 1934. évf. 1. sz. 31. l.

² A Harvard Theological Review, 1929 októberi számában L. Salvatorelli értekezése: „From Locke to Reitzenstein.“

könyvet adott ki; e könyv a Corpus Hermeticusnak, különféle görög írások gyűjteményének egyik része, a római birodalom idejéből. A Poimandres hőse egy görög-egyptomi eredetű szinkretikus alak, aki dialógus formájában teozófikus hittételeket fejtet Istenről, a demiurgos-ról, a világegyetemről és az emberről. Poimandros, a hős, az istenségnek egyik tagja, aki az „ember pástora” címen jelenti ki magát. Reitzenstein az írásgyűjtemény keletkezésének idejét körülbelül Kr. u. 300-ra teszi, de szerinte egyes írások annál sokkal korábbiak. Összehasonlítást végzett a hermetikus filozófia és az őskeresztény, zsidó-keresztény, zsidó-hellén, a misztérium-kultuszok és egyptomi eredetű irodalmak között és arra az eredményre jutott, hogy a Poimandres egy hellén-egyptomi gyűlekezetben keletkezett. Ott összekeveredett egy eredeti babilóniai, vagy perzsa-babilóniai mítosszal, az Antropos, az égi eredeti ember mítoszával.¹ E mítosz szerint az égi ember az anyag szolgátságába esett, de végül újra szabaddá lett és az istenséggel egyesült. E mítoszt Reitzenstein összehasonlította Pál apostol „égi ember” fogalmával és arra a megállapításra jutott, hogy a hermetikus gondolkodásban kereszténység előtti, keleti gnosztikus tanokat találunk, melyek az őskereszténységgel, különösen pedig a Pál apostol teológiájával kapcsolatban állanak. Reitzenstein szerint a kérdés, ami Pál apostolt izgatta, ez volt: hogyan lehet a pogányoknak megmagyarázni, hogy a Messiás emberré lett, hogy ez az ember elszenvedte a kereszt-halál gyalázatát és hogy jönni fog az idők végezetével, hogy ítélkezzék e világ fölött? Abban az időben a világ abban a részében a világegyetem magyarázata rendszerint nem filozófiai, hanem mythikus úton történt. A fenti kérdések megmagyarázása a Pál idejében kizárólag az uralkodó mithologia felhasználásával volt lehetséges. Pál talált is kéznél egy mítoszt, az égi eredetű ember mítoszt, amely a szükségnek teljes mértékben megfelelt. Lehetséges, hogy Pál ezt a mítoszt még tarsusi tartózkodása idején ismerte, amikor még zsidó volt, mert módosított formában az Enoch könyvébe is bejutott és Charles angol teológus szerint a II. Esdrás 13. 1—58. verseiben is van vonatkozás rá.

Reitzenstein beható tanulmányozás alapján összehasonlította a hellén vallásos forrásokat a misztériumi kultuszok nyelvével s eze-

¹ Reitzenstein: Die hellenistischen Mysterienreligionen. III. kiad. 1927.

A misztériumi vallások szerepe az őskereszténység kialakulásában

ket a legkorábbi keresztény irodalommal, különösen Pál leveleivel, s megállapította, hogy igen sok fogalom és kifejezés a Pál és a misztériumi kultuszok nyelvében ugyanaz, mint pl. gnózis, misztérium, szakramentum, szellem, megváltás, újjászületés, s ahhoz a feltevéshez jutott, hogy Pál minden valószínűség szerint ismerte a misztériumi kultuszoknak valamely formáját s azoknak hatása alatt állott.

Dietrich Albert német teológus „Mithras liturgia” című munkájában azt igyekezett kimutatni, hogy a keresztény urvacSORa eredete minden valószínűség szerint a misztériumi kultuszokban keresendő, vagy legalább is a misztériumi kultuszok szakramentumi szertartásai a keresztény urvacSORa kialakulására jelentékeny hatást gyakoroltak. Feltevésének alátámasztására többek között egy az eleusis-i misztériummal kapcsolatban ráánkmaradt felhívást idéz, amely szerint a beavatási szertartás végén a jelölt a következő szavakat mondotta: „Böjtöltem, ittam a kukeion-t, kivettem a ládából, majd beletettem a kosárba és a kosárból a ladába.” E szavaknak igazi értelmét mindeztéig megfejteni nem sikerült, legfőképpen azért, mert a kukeion nevű italt nem ismerjük. De dacára a szűkszavu felirat homályos voltának, Dietrich hangoztatja, hogy az a keresztény urvacSORával hasonlóságot mutat. Ezenkívül Dietrich szerint a Cybele és Attis kultuszban is helyet foglalt egy bizonyos fajta szakramentumi étkezés, amelyről semmi közelebbit nem tudunk, de a következő fennmaradt szavak: „Ettem az edényből, ittam a cimbalmóból, körülhordoztam a szent ételt, bementem a szentélybe és így Attis beavatottja lettem”, melyeket a beavatandó jelölt a Kr. utáni második évszázad végén használt azon célból, hogy az egybegyűlt beavatott gyülekezet előtt ünnepélyesen kijelentse, hogy az előírt feltételeket betöltvén, ő maga is beavatottá lett, azt mutatják, hogy a kultuszban a beavatás bizonyos pontján bizonyos szakramentumi étkezés is helyet foglalt, amely a keresztény urvacSORával kapcsolatba hozható. De Dietrich fő argumentumuma a hasonlatosság mellett egy a Fekete-tenger mentén, Tomiban felfedezett felirat, mely egy vallásos gyülekezet szabályait sorolja fel. E felírás egyik része így hangzik: a papnak kötelessége szétosztani a szent tésztát és kiönteni az italt a gyülekezet tagjai számára.

Az eddig felsorolt érvek mellett a vallástörténeti iskola tagjai még a következő hasonlóságokat fedezték fel a misztériumi vallások és az őskereszténység között. A Mithrakultusz egyik szakra-

mentumi szertartása, amely szerint a jelölt elé egy darab kenyeret és egy pohár vizet helyeztek s azt a pap ünnepélyesen megáldotta, nagy hasonlatosságot mutat az urvacsorai szertartással. Ezenkívül úgy a misztériumi kultuszoknál, valamint a kereszténységben a tagság önkéntes volt és teljes mértékben az egyéntől függött, ellentétben a pogány-nyilvános kultuszokkal, amelyekhez természetesen, a törzsbe, vagy más közösségbe való beleszületés által tartoztak a hívek. Mindkettő befogadott mindenkit tagjai sorába, fajra, nemzetiségre, társadalmi állásra való tekintet nélkül. A misztériumi vallások, éppen úgy, mint a kereszténység az ősi pogány kultuszokkal ellentétben, mint megváltó vallások léptek fel és a megváltás ígérete és biztosítása képezte szertartásaik középpontját.

VI.

De a teljesség kedvéért az érem másik oldalát is figyelembe kell vennünk és röviden fel kell sorolnunk azokat az érveket is, amelyek szerint a misztériumi vallások szerepe az őskereszténység kialakulásában elenyészően csekély. Ezen álláspontot képviselik Schweitzer Albert, Rawlinson és általában véve az orthodox keresztény teológusok.

Schweitzer Albert¹ német teológus szerint a vallástörténeti iskola tudóainak egy része feltevéseiben igen messze ment és a legtermészetesebb megoldásokat figyelmen kívül hagyta. A hasonlóságok néha túlozva vannak; a teológusok kutatásaik közben több esetben nem voltak elég óvatosak és attól a rögeszmétől vezetve, hogy bizonyos bizonyítható kapcsolatokat a misztériumi vallások és kereszténység között mindenképpen felfedezzenek, elfeledkeztek arról, hogy hasonlóságok nem minden esetben jelentenek függőséget, mert azok lehetnek egyszerűen koincidensek és semmi más. A másik nagy tévedés, amelybe a teológusok igen gyakran estek, az, hogy az egyáltalában nem kielégítő és majdnem minden esetben homályos adatok alapján képzületükben kiépítettek egy bizonyos egyetemes misztériumi vallást, amely sohasem létezett, de semmiesetre nem az első keresztény évszázad második felében. A legnagyobb ellentét a misztériumi vallások és kereszténység között az volt, hogy az előbbiek szertartá-

¹ Schweitzer A.: Geschichte der paulinischen Forschung 1911.

A miszteriumi vallások szerepe az őskereszténység kialakulásában.

sai titkosak voltak, míg az utóbbié nem. E nagy különbség lényegbeli fontosságát eléggé hangsúlyozni nem lehet. Igaz ugyan, hogy a nagy üldözések idején a keresztények is titokban gyültek össze, de ez csupán a kényszer nyomása alatt történt s hogy a titokzatosság a kereszténységnek lényegét az első évszázadokban egyáltalában nem képezte, bizonyítja az a körülmény, hogy az üldözések megszűnése után a keresztény istentiszteleték ismét nyilvánosak lettek. Már magában véve az a pusztá tény, hogy a kereszténység győzedelmeskedett és a miszteriumi kultuszok teljes mértékben megsemmisültek, mutatja, hogy közöttük mélyreható és lényegbeli különbségek kellett, hogy legyenek.

Az egyik fontos pont, amit Schweitzer különösképpen hangsúlyoz, amelytől szerinte az egész probléma megoldása függ, annak elismerése, hogy a páli teológia a görög teológiától teljesen független jelenség volt. Dietrich, Reitzenstein és több más teológus annak a nagy tévedésnek voltak áldozatai, hogy a jánosi teológián keresztül próbálták a kérdést megoldani és ennél fogva mindig „újjászületés“-ről beszéltek és nem vették észre, hogy ezt a szót Pál apostol leveleiben egyáltalában nem említi. Pál csupán e két szót használja: halál és feltámadás. A jánosi és páli teológia közötti óriási különbség abban áll, hogy az előbbi az újjászületés fogalmán épül fel, míg az utóbbi nem. Egy másik fontos érv a misztériumi vallások befolyása ellen az, hogy azok csupán a Kr. utáni második évszázadban kezdtek a római birodalomban elterjedni, amikor már a kereszténység főszertartásai többé-kevésbé végleges formát nyertek. Csaknem teljesen bizonyos, hogy Pál apostol a misztériumi vallásokat nem ismerhette abban a formájukban, ahogyan azok előttünk ismeretesek, mert azok a következő három évszázadban, igazi virágzásuk idején, még sok fejlődésen és változáson mentek át. Schweitzer egy másik elmélete szerint az a feltevés, hogy a görög megváltó isten fogalma a misztériumi vallásokban is felfedezhető, nem állja meg helyét és legegyszerűbben a „megváltó“ általánosan elfogadott meghatározásának idézésével utasítható vissza. E meghatározás szerint a megváltó egy Istent jelent, aki az ember megszabadításáért a földre leszállt, szenvedett, meghalt és újból az égbe emelkedett. Ilyen fogalom a misztériumi vallásokban egyáltalában nem található.

Ami a keresztény urvacsorának a misztériumi kultuszokkal való kapcsolatbahozását illeti, arra vonatkozólag Bevan Róbert an-

gól teológus álláspontját idézzük.¹ Bevan szerint a tény az, hogy mi alig tudunk valami szakramentumi étkezésekről a miszteriumi vallásokban. Az eddig felfedezett adatok nem szolgáltatnak jogot arra, hogy azok alapján bármilyen kapcsolatra is következtetni lehetne. Például az attis-kultusból ránkmaradt felírás: „Ettem az edényből“, stb. csupán azt mutatja, hogy a jelölt több más szertartási pont mellett evett valamit egy edényből és ivott valamit a cimbalomból. A felírás alapján nem lehet arra következtetni, hogy ez az evés és ivás fontosabb lett volna a szertartás többi szimbolikus részeinél, sem pedig arra, hogy az étkezésben az egész gyülekezet részt vett volna. Csak éppen a Fekete-tenger tájékán felfedezett felírás mutat némi hasonlóságot a keresztény úrvacsorával, de ez az egyetlen adat nem elegendő az annyira hangsúlyozott nagy befolyás bizonyítására. Igaz, hogy a Mithra kultuszban szokásban volt szertartás, a bor és víz vétele és annak megáldása a keresztény úrvacsorával felülnő hasonlatosságot mutat, de ugyanakkor érdemes felemlíteni azt is, hogy a Mithra kultusz központi és legfontosabb szertartása, az u. n. taurobolium teljesen idegen a keresztény szertartásban. E szertartás a következőképen folyt le: A beavatás alatt álló jelölt egy gödörben foglalt helyet, amelyet egy résekkel ellátott deszkalappal fedtek be. A deszkalapon egy bikát öltek le, amelynek vére a deszka hasadékain alácsorgott és azt a jelölt felszöröcsölte. A kultusz tanításai szerint a feláldozott állat vérének megivása a jelöltet az istenséggel kapcsolatba hozta és neki földöntúli életet biztosított. Ez a szertartás az őskereszténységben nem található meg. A Mithraizmus és kereszténység között egyik lényegbeli különbség az volt, hogy a mithraizmusban a földöntúli életre nagy súly volt ugyan helyezve, de annak elnyerése nem az Isten, Mithra megváltó halála, hanem egy állat feláldozása által történt.

VII.

Az általánosan elismert tény, hogy a kereszténység kezdetől fogva legelkeseredettebb ellensége volt a misztériumi kultuszoknak, azt bizonyítja, hogy azok közvetlen befolyást az őskereszténységre nem gyakorolhattak. Ennélfogva csakis közvetett befolyásról lehet

¹ A „History of Christianity in the Light of modern Knowledge London, 1929.“ című gyűjteményes kiadásban Bevan R. dolgozata: „Mysteri Religious.“

A misztériumi vallások szerepe az őskereszténység kialakulásában.

szó. Az is tény, hogy a szinoptikus evangéliumokban semmi utalást nem találunk, melyből a misztériumi kultuszokkal való kapcsolatra következtetni lehetne. Jézus tehát e kultuszokat nem ismerhette. De, amint a negyedik evangéliumi és a páli levelek felé fordítjuk tekintetünket, a helyzet megváltozik. Itt néhány hasonlóság elvitathatatlán. De azok nincsenek kielégítően bizonyítva, mert az adatok hiányossága és homályossága miatt igen sok fontos kérdésben feltevéseken túl nem mehetünk.

Annyi azonban kétségtelenül megállapítható, hogy a környezet feltétlenül befolyásolta a keresztény szertartásoknak, mint az úrvacsorának, keresztelésnek kialakulását és a páli teológia kifejlődését. Az első biztos adat, mely a misztériumi kultuszoknak a kereszténységre gyakorolt hatását bizonyítja, a Mithraizmusban található, de csak a negyedik századból, amikor a kereszténység hittételei és szertartásai ki voltak fejlődve. A teológusok nagyrésze megegyezik abban, hogy a karácsony idejének meghatározását a kereszténység a Mithra kultusztól kölcsönözte. E kultuszban a hét első napja szent volt és a Nap imádjására volt szentelve, december 25-ike a „meghódíthatatlan Nap” születésnapja volt, amikor a nap újból kezdi visszanyerni erejét és attól kezdve mindinkább háttérbe szorítja a sötétséget.

A kereszténység végső győzelmével a misztériumi és más pogány kultuszok beleolvadtak a kereszténységbe és több jellegzetességük átment a keresztény szertartásokba és teológiai gondolkozásba a középkor folyamán. Ebből az időből már a misztériumoknak a kereszténységgel való kapcsolatai bizonyítékokkal is a'átámaszthatók. De annak megvitatására e dolgozat keretén belül nem terjedhetünk ki.

Talán valamikor lehetséges lesz a keresztény vallás és a misztériumi kultuszok közötti kapcsolatok megoldatlan kérdéseire határozott fényt deríteni. Egy tényt addig is el kell ismernünk: a kiváló teológusok nagy számának fáradságos kutatásai nem voltak és nincsenek hiába.

A szöveg között fel nem sorolt használt forrásmunkák:

Augus Sámuel: *The Mystery-religions and Christianity.* 1925.

Cumont: *The Mysteries of Mithra.* 1903.

Mendland Pál: *Die hellenistisch-römische Kultur.*

Tübingen. 1912. III. kiadás.

Ifj. Kovács Lajos.

Az unitárius ifjuság szerepe a többi keresztény ifjuság soraiban.

— Konferencia-beszéd Budapesten. —

Olyan napokat élünk, amelyekben egy világ haldoklik szemünk láttára és egy új világ születik meg kezünk között. Azt hiszem, ezt a tételt az ifjuság soraiban nem igen kell hangsúlyoznom. Legfeljebb azok rázzák tagadólag fejüket erre a megállapításra, akiknek érdekük, igen nagy érdekük a multak eredményeinek minél további fenntartása. S viszont az is igaz, hogy mi, az új nemzedék vagyunk azok, akik a valóságnál jobban siettetjük az új világ születését, mert hiszen nekünk szintén érdekünk, igen nagy érdekünk a multnak rombadőlése. „Der Wunsch ist der Vater des Gedankens“ — mondja a német közmondás s valóban ez mindkét félre, öregekre és fiatalokra egyaránt ráillik. Közben a világtörténelem kereke forog a maga kiszabott, vagy jobban mondva a maga lehető lassúsága szerint s mi, bármily türelmetlenek vagyunk is, nem tehetünk egyebet, mint háborogva vagy lecsendesedve, forradalmi tűzben vagy megfontolt nyugalommal hallgatjuk az óra percegését. Az idő nem siet és nem késik, csak mi emberek szeretnénk sietni vagy végérvényesen lekésni, aszerint, amint testi-lelki érdekünk, testi-lelki felépítésünk kívánja.

Mi ifju nemzedék, természetesen sietni szeretnénk s ki veheti ezt tőlünk rossz néven. Hiszen látjuk a távolban az ígérlet földjét, de annak kapuját százfejú sárkány őrzi s ezt a száz fejet nehezebb lesz levágni, mint Heraklesnek a maga szörnyetegét. *A mai nemzedék lelkét azonos célok, azonos törekvések töltik be bármely nemzetnek és bármely felekezetnek a fia legyen is.* Innen van az a csodálatos összhangja az ifjuságnak, amelyen csak csodálkozhatik az a kor, amely mögöttünk van. Ugyanis az internacionálisnak és felekezeteken felülinek mondta magát, de még csak távolról sem tudta megközelíteni azt az internacionalizmust és azt az interconfesionalizmust, amelyet a nemzeti és vallásos gondolatban újjászületett